प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय बर्षको शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक
योजना तथा व्यवस्थापन
विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

ओमप्रसाद निरौला

एम.एड.दोस्रो बर्ष
त्रि.वि.दर्ता नं.९–३–२१४–५१५–२००५
परीक्षा रो.नं. २१४००५१/२०६४
क्याम्पस रो.नं. १२४–२०६२/२०६३

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ

२०६७

☎ : ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त फ्याक्स : ०२१-५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८

स्नातकोत्तर कार्यक्रम
Degree Programme (M.Ed.)

पत्र सङ्ख्या :
चलानी नम्बर :
मिति ....

विषय :

शोधनिर्देशकको सिफारिस ।

"प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र श्री ओमप्रसाद निरौलाले मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । स्थलगत सर्वेक्षण गरी मेहनतपूर्वक स्वतन्त्ररूपमा अध्ययन गरिएको यो शोधपत्रलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग शोध मूल्याङ्कन समितिद्वारा मूल्याङ्कन गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

उप प्रा. लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ
शोधनिर्देशक
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

०६ भाद्र, २०६७

☎ : ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त फ्याक्स : ०२१-५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

Degree Programme (M.Ed.)

पत्र सङ्ख्या :

चलानी नम्बर : मिति २०६६/०६/२३

विषय :

स्वीकृति पत्र

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयमा एम.एड. तहको उपाधिका निमित्त निर्धारित आंशिक आवश्यकताको परिपूर्तिको निमित्त श्री ओमप्रसाद निरौलाले प्रस्तुत गर्नु भएको "प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव" शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागिय प्रमुख तथा शोध निर्देशक	....
२.	श्री हेमराज ढकाल	वाह्यपरीक्षक	....
३.	श्री अशोक बस्नेत	सदस्य, शोध समिति	....

कृतज्ञता ज्ञापन

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको Ed 598 को आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न को लागि गरिएको यो शोधपत्रले अध्ययन अवधिमा पाँचथर जिल्लाको पृथ्वी उच्च मा.वि. यासोक श्रोत केन्द्रका सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा वितरण गरिएको दलित एवम् पचास प्रतिशत छात्रा छात्रवृत्तिको प्रभावकारिता पत्ता लगाउने सन्दर्भमा ती छात्रवृत्ति कार्यक्रमप्रति विद्यार्थी ,अभिभावक , शिक्षकहरु, श्रोत व्यक्ति ,वि.नि. लगायत सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको धारणा थाहा पाउन तथा विद्यार्थी नियमितता र सिकाइ उपलब्धीमा छात्रवृत्तिले पारेको प्रभाव पत्तालगाउन सघाउनेछ । यसका साथै छात्रवृत्ति कार्यक्रम र वितरण प्रक्रियाका कमी कमजोरीहरुलाई केलाउँदै सुधारका लागि लिनुपर्ने कदम समेत उल्लेख गरिएको हुँदा शैक्षिक योजनाकार, नीति निर्माता , खोजकर्ता , शिक्षाविद र शैक्षिक क्षेत्रका अन्य सम्बन्धित सरोकारवाला समेतलाई यो शोधपत्र उपयोगी सिद्ध हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

शोधपत्र तयार गर्नको लागि अभिमुखीकरण देखि लिएर शीर्षक चयन, प्रस्ताव तयारी देखि अन्य आवश्यकीय कार्यको लागि अन्तिम चरणसम्म राय,सुझाव दिनुभई पथप्रदर्शन गर्नुहुने श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसको साथै यस शोधपत्रको लागि आवश्यक पर्ने सूचनाहरु, तथ्याङ्कहरु,आवश्यक राय उपलब्ध गराउने जि.शि.का.पाँचथर, जि.शि.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्ति, छनौटमा परेका विद्यालय- अमृत प्रा.वि., ओर्दिन कुसायक प्रा.वि., सुबजनी प्रा.वि., सिद्धेश्वर प्रा.वि., का प्रधानाध्यापकहरु, शिक्षकहरु ,विद्यार्थीहरु र तिनका अभिभावकहरु धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । शोधपत्र तयारीको क्रममा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने अभिभावक ,बुद्धिजिवी सहपाठी, सहकर्मी साथीहरु समेतलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसका साथै अध्ययन अवधिभर सहयोग एवम् सद्भाव राख्नुहुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका आदरणीय गुरुवर्गप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

ओमप्रसाद निरौला

शोध सार

प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य छात्रवृत्ति कार्यक्रमले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावको लेखाजोखा गर्नु रहेको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्न पृथ्वी उच्च मा.वि. यासोक स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ५ वटा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयको समूहलाई अध्ययन क्षेत्र निर्धारण गरी उक्त विद्यालयका दलित र छात्रा छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी तथा अध्ययनका तीन बर्ष २०६४,२०६५ र २०६६ मा लगातार छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी, तिनका अभिभावक एबम् शिक्षकलाई जनसंख्याको रुपमा छनौट गरिएको छ । अध्ययनको नमुनाको रुपमा दलित तथा ५० प्रतिशत छात्रा छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थी, अध्ययनको ३ वर्ष सम्म लगातार छात्रवृत्ति पाउने ५ जना विद्यार्थीलाई लिईएको छ । अध्ययनको क्रममा पाँचथरका जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक र सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतब्यक्तिको धारणालाई समेत समेटी प्रश्नावली, अन्तरक्रिया , छलफल र स्थलगत अध्ययन एवम् खोजका माध्यमबाट आवश्यक तथ्याङ्क ,प्रतिक्रिया, समस्या र सुझावहरु सङ्कलन गरी प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण र ब्याख्या गरिएको छ । अध्ययनको नमूना विद्यालय छनौट गर्दा सुविधाजनक छनौट विधि तथा जनसंख्या छनौट गर्दा सम्भावनायुक्त नमूना छनौट विधि अपनाइएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या एवं विश्लेषण परिमाणात्मक तथा गुणात्मक विधिबाट गरिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्क,सुझाव एबम् प्रतिक्रियाबाट छात्रवृत्तिले दलित एवम् छात्राको नियमितता तथा सिकाइ उपलब्धि बढाएको पाइएको छ । त्यस्तै

छात्रवृत्ति शैक्षिक सत्रको शुरूमा नै वितरण गरिनुपर्ने र रकम समेत बढाइनु पर्ने कुरा अन्तरक्रिया र प्रश्नावलीको जवाफको विश्लेषणबाट प्राप्त भएको छ । छात्रवृत्ति रकम र कोटा न्यून भएको, छात्रवृत्ति वितरण औपचारिक समारोह विना नै गरिने गरेको, छात्रवृत्ति शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै वितरण गर्न नसकेको पाइएको छ भने छात्रवृत्ति प्राप्तिका कारण विद्यार्थी उपस्थिति र उपलब्धी वृद्धि भएको र एक वा दुई पटक मात्र छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने भन्दा लगातार प्राप्त गर्नेको उपस्थिति र उपलब्धी तुलनात्मक रुपमा बढी रहेको तथा पढ्ने र गृहकार्य गर्ने बानीमा सुधार आएको पाइएको छ ।

प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट छात्रवृत्ति कोटा र रकम न्यून हुँदा अर्थहीन भएको तथा छात्रवृत्तिको उपयोगिता र यस सम्बन्धमा सचेतता सम्बन्धी कार्यक्रम नगरिएको अनि छात्रवृत्तिको उपयोग सम्बन्धमा प्रभावकारी निरीक्षण र अनुगमन हुन नसकेको कारण छात्रवृत्ति अपेक्षित रुपमा प्रभावकारी नभएको पाइएको छ । छात्रवृत्तिको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न छात्रवृत्तिको निमित्त विद्यार्थी छनौट गर्दा दलित वा छात्रा मात्र नभनी समग्रमा गरिवीको स्तर, नियमितता, लगनशीलता लाई समेत आधार मान्नुपर्ने सुझाव प्राप्त भएको छ । छात्रवृत्तिको कोटा विद्यार्थीको संख्याको आधारमा उपलब्ध गराई रकमलाई विद्यार्थीको शैक्षिक आवश्यकता अनुसार आवश्यक न्यूनत शैक्षिक समग्री बर्षभरिको लागि पुग्ने किन्न पुग्ने गरी वृद्धि गरिनु पर्ने वा बर्षभरी पुग्ने सामग्री नै दिइनुपर्ने छात्रवृत्ति रकमको सदुपयोगको लागि सम्बन्धित विद्यार्थी एबम् अभिभावकलाई सचेत गराउनु पर्ने ,शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै वितरण गरिनु पर्ने, छात्रवृत्ति वितरणको प्रभावकारी निरीक्षण,अनुगमन र नियन्त्रणका लागि संयन्त्र, निर्माण गरिनुपर्ने, वितरण प्रणाली पारदर्शी, प्रचारमूलक, जिम्मेवारपूर्ण हुनुपर्ने छात्रवृत्तिको कोटा निर्धारण देखि वितरण र प्रयोग पारदर्शी, प्रचारमूलक, जिम्मेवारपूर्ण हुनुपर्ने, र प्रभावकारिता वृद्धि गर्न सम्बन्धित विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक, प्रधानाध्यापक, स्रोतब्यक्ति, विद्यालय

निरीक्षक एबम् सम्बन्धित निकाय प्रमुख समेतको सकारात्मक मनोवृत्तिको विकास गर्न आवश्यक कार्यक्रम ल्याइनुपर्ने कुरा अध्ययनले सिफारिस गरेको छ ।

विषय सूची

विषय	पेज नं.
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
शोध सार	IV–V
विषयसूची	VI–VIII
तालिका सूची	IX
चित्रसूची	X

परिच्छेदः एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१–३
१.२. समस्याको कथन	३–५
१.३. अध्ययनको औचित्य	५–६
१.४. अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५. अनुसन्धानका प्रश्नहरु	६
१.६. अध्ययनको परिसीमा	६-७
१.७. शब्दावलीहरुको परिभाषा	७-८
१.८. संक्षिप्त शब्दावली	८

परिच्छेदः दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९-१०
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१०-११
२.३ अध्ययनको उपादेयता	१२

परिच्छेदः तीन

अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा १३

३.२. नमूना छनौट प्रक्रिया १३

३.२.१. जनसंख्या र नमूना छनौट १३-१४

३.३. अध्ययनका साधनहरु १४-१५

३.४. तथ्याङ्कका स्रोतहरु १५

३.५. तथ्याङ्कको संकलन, व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया १५-१६

परिच्छेदः चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

४.१. छात्रवृत्ति वितरण पश्चातको विद्यार्थी नियमितताको अध्ययन १७–२३

४.१.१. अध्ययनमा लिइएका विद्यालयको अध्ययन अवधि २०६४–०६६ को विद्यार्थी हाजिरी १८–२०

४.१.२.अध्ययन बर्ष २०६४-०६६ सम्म लगातार छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीको विभिन्न बर्षको हाजिरी तालिका र स्तम्भ चित्र २०–२३

४.२. दलित तथा छात्राहरुको कक्षोत्तीर्ण अवस्था २३–२६

४.२.१. अध्ययन समूहका विद्यालयको अध्ययन बर्षको विद्यार्थी उत्तीर्ण स्थिति २६–२८

४.२.२. अध्ययन समूहका २०६४ देखि ०६६ सम्म लगातार छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरुको तथा छात्रवृत्ति पाउने सवै विद्यार्थीको विभिन्न वर्षको उत्तीर्णदरको अध्ययन २९–३२

४.२.२.१. लगातार छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीको विभिन्न वर्षको प्राप्ताङ्क २९–३०

४.२.२.२. अध्ययन समुका विद्यालयका २०६४- ०६६ सम्मका छात्रवृत्ति पाउने सवै विद्यार्थीको प्राप्ताङ्कको अध्ययन ३१–३२.

४.२.३. अध्ययन समूहका विद्यालयका छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने सवै विद्यार्थी र लगातार छात्रावृत्ति पाउने विद्यार्थीको २०६४-०६६ को शैक्षिक प्रगतिको तुलनात्मक अध्ययन ३३–३५

४.३. दलित एवं छात्राहरुको सिकाई उपलब्धी स्थिति ३५–३८

४.४. छात्रवृत्ति रकम, वितरण प्रक्रिया, समय र यस सम्वन्धी जागरण ३८–४३

४.४.१ वितरित छात्रवृत्ति रकमको विश्लेषण	३८–४०
४.४.२. छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रियाको विश्लेषण	४०–४१
४.४.३. छात्रवृत्तिको वितरण गर्ने समयको विश्लेषण	४१–४२
४.४.४. छात्रवृत्ति सम्वन्धी जागरणको विश्लेषण	४२–४३

परिच्छेदः पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.२.प्राप्तिहरु	४४
५.३. निष्कर्ष	४५
५.४. सुझावहरु	४५–४७
सन्दर्भसूची	XI-XII
अनुसूचीहरु	XIII-XXIV

तालिका सूची

पेज नं.

तालिका १	दलित तथा छात्रा नियमितताको अवस्था	१८
तालिका २	अध्ययन वर्ष २०६४-२०६६ को अध्ययनमा लिइएका विद्यालयका विद्यार्थीको हाजिरी तालिका	१९
तालिका ३	लगातार छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीको हाजिरी	२१
तालिका ४	छात्रवृत्ति वितरण पश्चात कक्षा नियमितता स्थितिको प्रतिक्रिया तालिका	२३
तालिका ५	छात्राहरुको कक्षोत्तीर्ण अवस्था	२४
तालिका ६	दलित विद्यार्थीको उत्तीर्ण अवस्था	२५
तालिका ७	अध्ययन समूहका विद्यालयको अध्ययन वर्ष २०६४-०६६ को विद्यार्थी उत्तीर्ण स्थिती विवरण	२७
तालिका ८	लगातार छात्रवृत्ति पाउनेको विभिन्न वर्षको प्राप्ताङ्क	२९
तालिका ९	छात्रवृत्ति पाउने सवै विद्यार्थीको अध्ययन अवधिको प्राप्ताङ्क	३१
तालिका १०	छात्रवृत्ति पाउनेको प्राप्ताङ्कको २०६४-०६६ को तुलनात्मक अध्ययन	३३
तालिका ११	छात्राहरुको सिकाई उपलब्धी स्थिति- २०६६	३६
तालिका १२	दलित विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धी स्थिति २०६६	३७
तालिका १३	छात्रवृत्तिको रकम र कोटा पर्याप्त छ ? मत तालिका	३९
तालिका १४	छात्रवृत्ति कसलाई ? कसरी वितरण गर्ने ? मत तालिका	४१
तालिका १५	छात्रवृत्ति वितरण गर्ने समय मत तालिका	४१
तालिका १६	छात्रवृत्ति सम्बन्धी जानकारीबारे मत तालिका	४३

चित्र सूची

		पेज नं
चित्र १	लगातार छात्रवृत्रि पाउने विद्यार्थीहरुको अध्ययन बर्षको हाजिरी	२२
चित्र २	लगातार छात्रवृत्रि पाउने विद्यार्थीको अध्ययन अवधिको प्राप्ताङ्क	३०
चित्र ३	छात्रवृत्ति पाउने सवै विद्यार्थीको अध्ययन अवधिको औसत प्राप्ताङ्क	३२
चित्र ४	छात्रवृत्ति पाउनेको प्राप्ताङ्कको तुलनात्मक अध्ययन	३४